

УДК 37.015.3

К68

Король Л. Д.

Діагностика формування національного характеру у студентів

Постановка проблеми. Питання формування національного характеру у студентів набуває особливої актуальності на сучасному переломному етапі історії та розвитку українського суспільства. Осмислення подібної проблематики може стати поштовхом до консолідації української нації, вирішення проблем глобалізації та інтеграції України у світову спільноту.

Для того, щоб розкрити механізм формування національного характеру важливим є розгляд існуючих в науковій літературі концепцій щодо його структурування, оскільки для правильної побудови експериментальної програми необхідно спиратися на складові досліджуваного феномена. На підставі вивчення сутності національного характеру було конкретизовано його структурні блоки, що дало змогу провести діагностику, виявити критерії та показники, а також визначити рівні сформованості досліджуваного явища.

Мета статті – визначити критерії, показники та рівні сформованості національного характеру, а також представити результати діагностики формування досліджуваного феномена у студентів із врахуванням його структурних складових.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, що присвячені даній тематиці, показав, що на сьогоднішньому етапі розвитку науки не існує цілісної, єдиної точки зору на природу, зміст та структуру національного характеру. Спільним для усіх концепцій є те, що національний характер розглядається як специфічна, історично утворена системна цілісність стійких психологічних рис і властивостей, типових для даної національної спільноти,

які надають цій спільноті якісної визначеності, що дає змогу відрізнити психологію однієї нації від інших.

У контексті даної роботи вважаємо за доцільне розглянути основні підходи до структурування даного явища.

Л.С. Кустова у своїй праці „Тайна національного характеру” [2] пропонує системно-комплексний підхід до розгляду структурування національного характеру. Її концепція передбачає аналіз трьох рівнів, які відповідають трьом пластам життя певного народу, а саме: „зовнішній” (матеріальний), „внутрішній” (духовний) та „змішаний” (має двоїсту природу: матеріально-духовну та духовно-матеріальну). Саме такий підхід, на думку дослідниці, дозволяє проаналізувати феномен національного характеру у всій його повноті, враховуючи усі його складові елементи, а також науковий та емпіричний аспекти.

На першому рівні Л.С. Кустова надає прерогативу розгляду історико-природному фактору. Теоретичною базою цього пласту є система етногенезу Л.М. Гумільова, яка розглядає психо-біологічні особливості народів у співвідношенні з культурно-політичними та соціально-історичними компонентами їх життя. „Внутрішній” (духовний) пласт життя народу розглядається у ракурсі аналізу культурно-лінгвістичного фактору. Складовими елементами другого рівня є мова, релігія, мистецтво, серед яких першому належить детермінуюча роль у становленні психіки людини та формуванні національної психології. Останній, третій рівень охоплює усі сфери життя народу, що мають двоїсту природу (суспільно-політичні структури, соціально-класова організація суспільства, правові системи, система освіти, національна кухня тощо). Основним фактором формування особливостей національного характеру цього рівня дослідниця називає соціально-етичний [2].

На думку І. Федорченко, дослідження українського національного характеру передбачає аналіз таких складових цього феномену, як „1) пізнавального (специфіка і вибірковість сприймання оточуючої дійсності, характер організації мислительної діяльності українців тощо); 2) емоційно-

вольового (інтенсивність і специфіка прояву, ступінь вираженості емоційних станів українців, динаміка перебігу емоційно-вольових процесів, стійкість вольового зусилля тощо); 3) мотиваційного (своєрідність мотивації, ієрархії мотивів, домінування мотиваційно-сміслових сполучень тощо); 4) комунікативного (характер взаємодії, спілкування та взаємовідносин, типових для українців, основні комунікативні норми специфіка жестів, міміки, пантоміміки, пара лінгвістичної системи спілкування тощо); 5) поведінкового (своєрідність поведінкових моделей, типових реакцій, стереотипів поведінки тощо)” [6].

Інша дослідниця Ю. В. Чернявська розуміє національний характер як цілісну систему характеристик, особливостей сприйняття, мислення та поведінки, які не є унікальними, але у певному співвідношенні притаманні лише одному етносу. На її думку, структурними компонентами національного характеру є етнічна самосвідомість, ментальність та картина світу. У свою чергу поняття етнічної самосвідомості охоплює такі важливі його складові як етнонім, компліментарність, етнічні установки та орієнтації, етнічні авто- та гетеростереотипи, етнічний норів та темперамент, етнічні інтереси, психологічний настрій та умонастрій етносу, етнічні цінності та ідеали тощо. [7, с. 28].

В дослідженнях вітчизняних вчених, що присвячені вивченню національного характеру, цікавою є структурна характеристика, що запропонована Х. Василькевич, яка структуру національного характеру представляє у вигляді сукупності наступних елементів: 1) національної самоідентифікації; 2) національна свідомості та самосвідомості; 3) ентоконсолідуючих й етнодиференціюючих ознак; 4) етнічних стереотипів, почуттів [1, с. 23].

Таким чином, аналіз структури національного характеру, який існує в науковій літературі, дозволяє зробити висновок, що цей феномен включає в себе національну самосвідомість, національну самоідентифікацію, картину світу, ціннісні орієнтації, національні почуття, інтереси тощо.

Згідно діяльнісного підходу для психолого-педагогічних досліджень стало традиційним для опису та характеристики складних психічних процесів та явищ використовувати наступну тріаду компонентів:

- когнітивний компонент, який передбачає усвідомлення об'єкта соціальної установки;
- емоційно-ціннісний компонент, який передбачає емоційну оцінку об'єкта, вияв почуттів симпатії чи антипатії до нього;
- поведінковий (конативний) компонент, тобто послідовна поведінка по відношенню до об'єкта [4; 8].

Представлену тріаду компонентів можна співвіднести зі структурністю досліджуваного нами феномена національного характеру. В такому разі національний характер доцільно розглядати як структуру, що складається з таких блоків (компонентів):

- когнітивний (теоретичний рівень знань, які охоплюють все те, що складає зміст національного характеру, національної культури та історії народу);
- емоційно-ціннісний (емоційно-чуттєва сфера національного характеру, яка має безпосередній зв'язок з усвідомленням особистістю своєї національної самобутності, свого національного психотипу, ставленням особистості до культурної спадщини свого народу, його образу життя, ціннісних орієнтацій тощо);
- поведінковий (психологічна готовність особистості до реалізації своїх функцій як представника нації, що передбачає дотримання етносоціальних та етнокультурних норм і потреб суспільства, готовність до самореалізації у сфері національної культури тощо).

Іншими словами, національний характер як складний та багаторівневий феномен є триединою системою, що включає в себе сукупність когнітивних знань; емоційно-ціннісних уявлень та відношень; а також світоглядно-поведінкових установок, навиків та дій, що перебувають у діалектичному взаємозв'язку та нерозривній єдності.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз наукової літератури показав, що на сьогоднішній день не існує єдиної концепції структурування поняття національного характеру. Різноманітні підходи пропонують власні інтерпретації даної проблематики в руслі різних наукових парадигм. В результаті, в психолого-педагогічній літературі не виявлено напрацювань щодо виокремлення критеріїв, показників та рівнів сформованості національного характеру у студентів, що й зумовило доцільність їх розгляду.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для проведення спостереження за становленням та розвитком особливостей національного характеру у студентів виникла необхідність розробити методiku здійснення моніторингу. З цією метою важливим є виявлення критеріїв, показників та рівнів сформованості досліджуваного параметру у студентів.

На основі аналізу наукової психолого-педагогічної літератури та враховуючи структурні компоненти досліджуваного поняття нами було визначено наступні критерії сформованості національного характеру у студентів:

- 1) цілісність знань про національний характер;
- 2) ставлення до своєї нації (її історії, мови, релігії, культурної спадщини, образу життя, національних особливостей, ціннісних орієнтацій, виховних ідеалів, етнокультурних та етносоціальних норм і потреб);
- 3) практичні вміння та навички реалізації своїх функцій як представника нації;

Перший критерій використовується для оцінки сформованості когнітивного компоненту національного характеру у студентів; другий – для оцінки сформованості емоційно-ціннісного компоненту; третій – для оцінки сформованості поведінкового компоненту.

Кожному критерію відповідає певний набір конкретних показників. Так, критерій „цілісність знань про національний характер” розкривають наступні показники:

- знання змісту, сутності та структурних компонентів національного характеру;
- систематичність знань окремих складових феномена „національний характер”;
- цілісність уявлень про український національний психотип, його основні характеристики та особливості, ціннісні орієнтації тощо.

Критерій „ставлення до своєї нації” розкривається такими параметрами:

- ідентифікація себе як представника даної національної спільноти;
- співвіднесення національних психологічних рис зі своїми власними;
- особистісне ставлення до власної нації;
- наявність інтересу до подій суспільного та культурного життя своєї національної спільноти.

Критерій „практичні вміння та навички реалізації своїх функцій як представника нації” розкривається такими показниками:

- дотримання етносоціальних та етнокультурних норм і потреб суспільства;
- готовність до самореалізації у сфері національної культури;
- готовність спілкуватися рідною мовою;
- готовність спілкуватися з представниками інших націй.

Відповідно до представленої моделі визначено три рівні сформованості національного характеру студентів:

Перший рівень – *низький* – характеризується тим, що студенти не в змозі назвати визначальні риси українського психотипу, у своїх відповідях зазначають типові риси національного характеру (емоційність, працьовитість, щедрість, гостинність, дружелюбність тощо), наявні проблеми стосовно співвіднесення українських психологічних характеристик зі своїми власними; цінності українського народу займають низьке положення у ієрархії особистісних цінностей; ознаки, за якими студенти визначають свою національну приналежність є малочисельними та нечіткими; мають труднощі із визначенням власне поняття національного характеру та розумінням його

змісту, відсутні знання його основних складових. Студенти з низьким рівнем сформованості національного характеру не проявляють інтересу до вивчення життя, побуту, історії свого народу, не цікавляться суспільним та культурним життям нації; у своїй поведінці не керуються етнокультурними та етносоціальними нормами та потребами своєї національної спільноти.

Другий рівень – *середній* – виражається в тому, що студенти володіють певними знаннями стосовно основних психологічних характеристик українського психотипу, частково співвідносять українські національні риси зі своїми власними; ознаки, за якими студенти визначають свою національну приналежність різноманітніші та більш диференційовані; цінності українського народу не є домінуючими у ієрархії особистісних цінностей. Вони не усвідомлюють себе активними суб'єктами нації, що веде за собою формування ігноруючого та байдужого ставлення до своєї та інших націй. Середній рівень сформованості національного характеру відзначається наявністю поверхневих знань про життя, побут, історію свого народу; відсутністю цілісного уявлення про поняття національного характеру та його структуру; у своїй поведінці орієнтуються на етнокультурні та етносоціальні норми та потреби своєї нації.

Третій рівень – *високий* – проявляється в тому, що студенти мають чіткі та системні уявлення про структуру, зміст та поняття національного характеру, володіють ґрунтовними знаннями про український національний характер та ототожнюють себе з українським психотипом; національні уявлення не лише різноманітні та диференційовані, а й характеризуються багатоаспектністю, логічністю та рефлексивністю, тобто студенти усвідомлюють смислові значення національних явищ; основні цінності українського народу є пріоритетними у ієрархії особистісних цінностей. Високий рівень сформованості національного характеру характеризується високою самооцінкою себе як представника української нації. Практична реалізація національного характеру виявляється у активній участі в суспільному та громадському житті нації, етнопсихологічні особливості власної національної спільноти є нормами поведінки студентів.

Експериментальна частина. На початковому етапі експериментального дослідження нами проводилася діагностика сформованості національного характеру у студентів із врахуванням його основних складових: когнітивної, емоційно-ціннісної та поведінкової.

Для виявлення сформованості емоційно-ціннісного компоненту національного характеру, зокрема особливостей етнічної ідентичності студентів нами був використаний шкальний опитувальник О.Л. Романової перекладений українською мовою [5, с. 12]. Студентам пропонувалося визначити своє ставлення до запропонованих тверджень за п'ятибальною шкалою, користуючись варіантами від „повністю згоден” до „повністю не згоден”. У відповідності з ключем було підраховано кількість балів за кожний блок питань та визначено середній показник по кожній шкалі для експериментальної та контрольної груп. Дана методика дозволяє виявити рівень етнічної ідентичності як показника сформованості емоційно-ціннісної складової національного характеру (див. таблиця 1).

Таблиця 1

Група	Почуття приналежності до своєї етнічної групи	Значущість категорії „національність”
ЕГ	2,7	3
КГ	2,6	2,9

Таким чином, результати проведеної методики продемонстрували, що у студентів рівень етнічної ідентичності зі своєю нацією є відносно низьким як в експериментальній так і в контрольній групах.

В експерименті також використовувалася методика дослідження національної самосвідомості українця, що була розроблена, проведена та

апробована на базі кафедри психолого-педагогічних дисциплін Національного університету „Острозька академія”. Тест складається із 35 тверджень, на які студенти погоджувалися (варіант „Так”) чи не погоджувалися (варіант „Ні”) і відповідно з ключем набирали певну кількість балів, за якими визначався рівень розвитку національної самосвідомості.

В результаті проведеної методики ми отримали наступні результати (див. таблиця 2):

Таблиця 2

Рівень розвитку національної самосвідомості	КГ		ЕГ	
	кількість	%	кількість	%
Високий	14	17	12	17
Середній	27	34	25	36
Низький	39	49	33	47

Наведена вище картина результатів свідчить про недостатній рівень розвитку національної самосвідомості студентів як в контрольній так і експериментальній групах. Очевидним є переважання студентів із низьким рівнем сформованості даного феномена. Саме тому одним із наших подальших завдань є розвиток національної самосвідомості студентів.

Окрім названих вище методик студентам пропонувалася авторська анкета спрямована на аналіз критеріїв сформованості національного характеру, а саме: цілісності знань про національний характер, ставлення до своєї нації, а також аналіз практичних вмінь та навичок реалізації своїх функцій як представника нації. Важливим є те, що ряд питань анкети дублюють вищезазначені методики, що дозволяє підтвердити точність отриманих результатів.

Результати анкетування дозволили визначити початковий рівень сформованості національного характеру студентів в експериментальній та контрольній групах. Анкета складається із певних блоків (ряду запитань), метою яких є вияв сформованості конкретного компонента національного характеру. За кількістю позитивних відповідей студентів на запитання кожного

блоку ми визначили початковий рівень сформованості досліджуваного феномену в контрольній та експериментальній групах.

На основі застосованих методик в процесі констатуючого експерименту в контрольній та експериментальній групах було проведене наступне розподілення студентів за виділеними рівнями сформованості національного характеру (див. таблиця 3).

Таблиця 3

Рівні	КГ		ЕГ	
	К-сть	%	К-сть	%
Високий	10	12,5	10	14,3
Середній	28	35	28	40
Низький	42	52,5	32	45,7

Наведена картина результатів показала, що початковий рівень сформованості національного характеру у студентів майже однаковий в КГ та ЕГ.

Для виявлення наявності/відсутності кореляційної залежності між досліджуваними феноменами, а саме національним характером та почуттям приналежності до своєї етнічної групи, національним характером та значущістю категорії „національність”, а також національним характером та національною самосвідомістю, було застосовано коефіцієнт кореляції r -Пірсона [3].

Отримані статистичні дані є свідченням того, що між показником національного характеру та такими показниками етнічної ідентичності, як почуття національної приналежності та значущість категорії „національність” наявний позитивний кореляційний зв'язок, де $r_{xy} = 0,724$ та $r_{xy} = 0,766$ відповідно, при $\alpha = 0,01$, емпіричний рівень p -рівень значимості $p_e < p_{0,01}$. Високий показник значущої кореляції між даними метричними змінами є

свідченням того, що особистість з високим рівнем сформованості національного характеру ототожнює себе з власним національним психотипом, усвідомлює себе активним суб'єктом своєї нації, має позитивне особистісне ставлення до неї, а також відчуває значущість національної приналежності.

Коефіцієнт кореляційної залежності між показником національного характеру та показником національної самосвідомості $r_{xy} = 0,836$ при $a = 0,01$ за наявності статистично достовірного зв'язку $p_e < p_{0,01}$ пояснюється тим, що формування національного характеру передбачає розвиток національної самосвідомості, що характеризується усвідомленням особистості своєї національної приналежності, усвідомленням та дійовим ставленням до духовних та матеріальних цінностей нації.

Перспективи подальших наукових розвідок. Нашим наступним завданням є реалізація експериментальної моделі психолінгвістичних особливостей формування національного характеру у студентів з метою підвищення початкового рівня сформованості досліджуваного феномену.

Література

1. Василькевич Х. Характеристика національного характеру сучасної української молоді [Електронний ресурс] / Христина Василькевич // Політична психологія. – 2003. – С. 21–27. – Режим доступу : <http://www.franko.lviv.ua/faculty/Phil/Visnyk/politpsyhol/r1/4Vasulkevuch.doc>.
2. Кустова Л. С. Тайна национального характера / Людмила Сергеевна Кустова – М. : Издательство ИКАР, 2003. – 164 с.
3. Наследов А. Д. Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпретация данных: Учебное пособие. 2-е изд., испр. и доп. / Андрей Дмитриевич Наследов – Спб. : Речь, 2006. – 392 с. [Учебное издание]
4. Савчин М. В. Педагогічна психологія: Навч. посіб. / Савчин Мирослав Васильович – К.: Академвидав, 2007. – 424 с.
5. Стефаненко Т. Г. Этнопсихология: практикум: Учебное пособие [для студентов вузов] / Татьяна Гавриловна Стефаненко – М : Аспект Пресс, 2006. – 208 с.

6. Федорченко І. Становлення національного характеру українського народу: теоретико-методологічні засади / І. Федорченко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Українознавство. Випуск 11. – К., 2007. – С.17-20
7. Чернявская Ю. Л. Психология национальной нетерпимости / Ю. Л. Чернявская – Минск: Изд-во «Харвест», 1998 – 560 с. – Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/Chernjav/index.php
8. Шугай М. А. Психологічний аналіз розвитку національної рефлексії в процесі навчальної діяльності молодших школярів: дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Шугай Марія Анатоліївна. – Острог, 2002. – 245 с.